

מבוא

ידידיה צ' שטרן, שוקי פרידמן

רבנות היא שירות ציבורי רב־פנים. במסורת היהודית מקובל כי רבנים המשמשים בקודש עוסקים בחומר וברוח, בהגות ובהנהגה, בפסיקה ובעשייה. לפיכך פוטנציאל ההשפעה של רבנים על חייהם של אחרים – יחידים, קהילות, מדינה ואומה – נרחב מאוד. כך היה בוודאי בעבר, בעת שהתודעה הדתית של היהודים הייתה מאפיין מרכזי של העם ומעמדם של רבנים בהווה היהודית לגווניה היה ברור מאליו.

בדורות האחרונים חלו שינויים מרחיקי לכת בסביבת הקיום של העם היהודי. על פני הדברים היו שינויים אלו אמורים לקצץ בכנפי ההשפעה של רבנים על מציאות חיינו ולהקטין את המקום שהם תופסים בתודעה הציבורית. ראשית, רק מיעוט מהיהודים בדורנו מגדירים עצמם דתיים, ולכן רבנים – שמקור סמכותם בדת – אמורים היו לאבד את מעמדם המיוחד בעיני רוב הציבור. שנית, עיקר מניינו ובניינו של הציבור היהודי מהלך כבן בית בתרבות הליברלית האוניברסלית, שמעצימה את האוטונומיה האישית של הפרט. בכך, לכאורה, מתרוקן התוקף הסמכותי של העמדה הרבנית המסורתית, שמבקשת לחדור אוטונומיה זו תוך שימוש בהיגדים תאולוגיים, בציוויים הלכתיים ובסמכות כריזמטית. שלישית, אנו חיים בעידן פוסט־מודרני שבו 'טענות אמת' מתקבלות בחשד וכל נרטיב נתקל בנרטיב נגדי. הרבנים, שמבקשים מאתנו הקשבה מכוח טענות אמת ועל בסיס נרטיב מסוים, אמורים להתקשות לתפקד באקלים תרבותי שכזה. רביעית, הוקמה מדינת לאום ליהודים, ובמסגרתה נוצרו מוקדי כוח והשפעה חוץ־דתיים שמחזיקים בסמכות ובאחריות בעניינים המרכזיים של ההווה הלאומית. מוקדי כוח והשפעה אלו החליפו כמה מן התפקודים הרבניים הקלאסיים בגלות: מערכת בתי המשפט של מדינת ישראל החליפה את מערך הפסיקה הרבני; מערכת החינוך הממלכתית (ובכללה מערכת ההשכלה הגבוהה) החליפה את עולם הישיבות; המערכת הפוליטית קיבלה עליה את תפקידי ההנהגה שבחלקם החזיקו בעבר רבנים; וכיוצא באלה. לכן, לכאורה, אפשר היה להניח שהמוסדות של הקיום הריבוני תדחק את הרבנים, כבני אדם וכממסד, אל שולי הזירה הציבורית.

תאורטית, לכל אחת מארבע התופעות משקל ניכר כשלעצמה, ולהצטברותן יחד – על אחת כמה וכמה. ואולם, ניתוח תאורטי לחוד ועולם העובדות לחוד. המציאות מלמדת כי מרכזיותם של רבנים בקיום היהודי – אף אם עברה גלגולים – נשמרה. השפעתם ניכרת לא רק בבית המדרש או בבית הכנסת, אלא בכל מקום. הם מעורבים בחיים האישיים של רבים מאוד, לאו דווקא דתיים, ש'עשו להם רב' מבובנים מגוונים. וכך, אף אם פסיקת הלכה של רב מחייבת בעיקר אנשים בעלי השקפת עולם דתית, אמירה של רב – ובכלל זה עמדתו, עצתו, הגותו או דברי הכיבושין שהוא נושא – נופלת על אוזן קשבת אצל רבים מאוד בחברה שלנו. רבנים נהנים מכוח השפעה שקשה למצוא לו מקבילה, כאן ועכשיו, בעולם החוץ-דתי. אנשי עסקים מובילים, אישי תרבות בולטים, פוליטיקאים בכירים – שרובם מזהים עצמם כחילונים – פונים בגלוי ובסתור לקבלת עצות מרבנים.

זאת ועוד: קהילות נקהלות סביב רבנים ובאמצעותם ומייחלות להוראותיהם ולהנהגתם. אחדות מהן מאורגנות במרחב גאוגרפי. במקומות יישוב רבים מאוד – בעיקר בפריפריה, אך לא רק בה – הרב נתפס כמנהיג מקומי אותנטי. קהילות אחרות מאורגנות במרחב סוציולוגי, ולכן השפעתם של רבנים חורגת לעתים מאזור מסוים והופכת להיות מגזרית. מכאן שקבוצות שלמות בחברה הישראלית סרות למרות ישירה או עקיפה של רבנים.

רבנים משמשים גם ברשות הרבים הלאומית. עמדתם משפיעה על מהלך החיים במדינת ישראל במגוון עניינים. כך, בוודאי, בנושאים הקלסיים של המפגש בין הדת לבין המדינה, שהם מרכזיים ביותר בסדר היום הישראלי. אבל רבנים מעורבים גם בנושאים לאומיים אחרים: הם שחקנים חשובים בדיון הציבורי בנושאים של מדיניות חוץ וביטחון – גבולות, הסכמי שלום, דרכי הפעלת הכוח הלאומי; הם פעילים בעיצוב העמדה של הציבור ביחס למוסדות המדינה – בתי המשפט, צבא, כנסת; הם מביעים עמדה שיש לה הד ציבורי ניכר באשר ליחס הראוי כלפי המיעוט הלאומי הערבי בישראל; ועוד ועוד.

חברי כנסת רבים מביאים בחשבון – לעתים באופן מכריע – את העמדה הרבנית. השפעתם של הרבנים מורגשת גם במישורין (במפלגות החרדיות וגם, על פי העניין, במפלגות הדתיות-הלאומיות) וגם בעקיפין, מכוח האפשרויות ששיטת המשטר בישראל נותנת לשחקן הוותיק הקואליציוני. ואולם אין מדובר רק בהפעלה של כוח. העובדות מלמדות שהציבור הישראלי מעוניין לשמוע את העמדה הרבנית בנושאים

לאומיים. סקר מעודכן (הסקר החברתי 2009 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה) מלמד כי יותר ממחצית מהיהודים בישראל (54%) סבורים כי חשוב שתישמע עמדתם של אנשי דת בתהליכי קביעת מדיניות.

אף שספר זה עוסק ברבנות כתופעה וברבנים כקבוצה, חשוב להבהיר שלהופעתם של הרבנים במציאות חיינו יש איכות קליידוסקופית. הקבוצה כוללת מנהיגים כריזמטיים הפועלים מחוץ למסגרת כלשהי, ועובדי מדינה, שהם חלק מהמסד הבירוקרטי. נמנים עמה פוסקי הלכה, שעולמם מתמקד בספרי חוק ובהפעלת כישורים של אנליזה וסינתזה, בצד מיסטיקנים קבליים ואחרים, שהרוחניות היא כן השילוח לפועלם. יש רבנים בעלי תארים מתקדמים מאוניברסיטאות, שפועלים מתוך תודעה מודרנית ואף פוסט-מודרנית, ויש אדמו"רים חסידיים המנהלים חצרות ברוח מזרח-אירופית כפרית של סוף המאה ה"ט. הספר שלפנינו מחזיק מאמרים שממקדים את מבטם בסוג מסוים של רבנים, כמו גם מאמרים הנוטים להכללה של התופעה. על כל פנים, הצד השווה לרבנים כולם הוא ייעודם – לגדל ולקדש שם שמים, איש לפי הבנתו, כישוריו, בית גידולו ונטיית רוחו.

רבני דורנו מתפקדים בתוך מסורת מפוארת שעוצבה בידי דורות קודמים. הם משתמשים באשראי הציבורי והדתי שצברו קודמיהם ויוצרים אשראי בשביל הבאים אחריהם. ואולם השינוי הגדול בתנאים הסביבתיים שבתוכם הם מתפקדים, יחסית לעבר, מציב לפנייהם אתגר של ממש. כיצד מצליחים הרבנים לשמר את סמכותם חרף השינויים במציאות? מהי המשמעות של עובדת מרכזיותם מנקודת הראות של האחריות המוטלת על כתפיהם כאן ועכשיו? דומה ששאלות אלו לא קיבלו תשומת לב מספקת – לא בעולם המחקר האקדמי ולא בעולם הרבני-התורני. ספר זה מבקש למלא את החסר. הוא מציג עיון חדש ומעמיק במוסד הרבנות מכמה וכמה זוויות, מסרטט את ממדיו של האתגר שעומד לפני הרבנים ובוחן את התפקוד הרבני בדורנו.

אספנו בשני כרכים עשרות מאמרים מקוריים שכתבו טובי ההוגים. מצע הדעת העשיר מאורגן על פי שערים נושאים. בכרך הראשון ארבעה שערים, והוא מציג חמישה עשר מאמרים העוסקים ביחסים שבין הרב לבין החברה כולה, ביחסים שבין הרב ובין הקהילה, ברבנות כמקצוע וברב מנקודת מבט היסטורית. גם בכרך השני חמישה עשר מאמרים, ואלה חולקו בין שני שערים: הרב והפסיקה ומודלים של רבנות.

השותפים לכתיבת הכרכים נלקחו מאחורי שני סוגים של קתדראות: הקתדרה הדתית – רבנים המשמשים בקודש; והקתדרה האקדמית – חוקרים מתחומי ידע מגוונים, דוגמת משפט, היסטוריה ופילוסופיה. הראשונים משוחחים על עצמם, על חבריהם ועל המסורת שהם חלק ממנה; האחרונים מתבוננים ברבנים 'מבחוץ' ובוחנים את התפקוד ואת המשמעות של משימת חייהם. הצד השווה לשתי הקבוצות הוא ההכרה בחשיבותם של רבנים לקבוצה הלאומית היהודית והרצון לגרום לתפקודה המיטבי על מנת שתוכל להמשיך למלא את ייעודה ההיסטורי בהצלחה גם בעתיד.

שיתוף פעולה בין רבנים לבין חוקרים איננו מעשה של יום יום. דומה שהאינטראקציה השכיחה בין שני המחנות הללו היא של ביקורת הדדית. לו היה מדובר במחלוקות ענייניות גרדא, אפשר היה לברך עליהן, כמו על כל מחלוקת שהיא לשם שמים. אך נראה שלפחות חלק מתבנית העומק של האי-הסכמה ושל חוסר שיתוף הפעולה נעוץ בפסילה הדדית אפריורית, שמקורה בפערים תרבותיים ובהיעדרו של אמון בסיסי בין שני המחנות. שני הכרכים שלפנינו מבקשים לשבור תבניות אלו ולהציג אפשרות לשיח אינטלקטואלי ותרבותי משותף לרבנים מכהנים ולחוקרי האקדמיה. כמוכן, קיבוצם של המאמרים יחדיו איננו מבטל את ההבדלים הניכרים, והאופייניים, שבין התרומה של כל אחת משתי הקבוצות לפרויקט. ואף על פי כן, כעורכים, בחרנו לבלול את השפות התרבותיות של האקדמיה ושל הרבנות ולאפשר בכך לקוראים חשיפה שלמה יותר, מורכבת יותר, ואולי גם עמוקה יותר, של העולם הרבני, תפקודיו ואתגריו.

אנו מבקשים להודות, בראש ובראשונה, לכל המחברים שתורמו מחכמתם לדפים אלו. המכון הישראלי לדמוקרטיה שימש לנו בית, שממנו ומתוכו נוצר פרויקט זה. המכון מקבל עליו משימות רבות, ושאלות של זהות, דת ותרבות מעסיקות את חוקריו תדיר ובקביעות. כרכים אלו הם ביטוי אחד מני רבים למחויבותו לפתח דיון ציבורי ומקצועי בתשתיות העומק של חיינו במדינה שהיא גם יהודית וגם דמוקרטית.

ולבסוף, העוסקים במלאכת ההפקה והעריכה בבית ההוצאה לאור של המכון הישראלי לדמוקרטיה רבים וטובים. ראוי לציון מיוחד תמר שקד, שטרחת בכישרון רב ובמסירות על הליטוש וההתקנה של שני הכרכים. אנו אסירי תודה לכולם.